

משנה ונשמה

לימוד משנה לאור שיפוריו של הרב משה פאלוך

במהלך זמן חורף התשע"א למדנו חבורה מתלמידי הישיבה ביחד עם הרב משה פאלוך בשיעור הנקרא "משנה ונשמה". בשיעור זה למדנו משניות במתודה השונה מלימוד המשניות הקלאסי אליו היינו מורגלים עוד מלימודנו בבית הספר היסודי. בדרך הלימוד הקלאסית פרק המשנה נלמד כקובץ הלכות אותן יש לשנן ולפרש, היחס הפרשני ניתן רק לתוכן הדברים, כשהמבוקש העיקרי וכמעט הבלעדי הוא ההלכה היוצאת מהמשניות. החידוש של המתודה בה השתמשנו בשיעור הוא כפול, גם בדרך הלימוד וגם במבוקש. על פי המתודה החדשה ניתן לראות בפרק המשנה יחידה ספרותית אותה יש לנתח על ידי כלים ספרותיים כאשר המבוקש הוא להגיע לרעיונות המחשבתיים שעמדו מאחורי קביעת ההלכות במשנה ולא לתוכן המסוים של ההלכות.

אחד החלוצים והמובילים בלימוד כולל זה של המשנה הוא, הרב אברהם וולפיש שכתב מאמרים רבים ואף ייסד כתב עת (נטועים) המדגימים אופנים שונים של רעיון זה. הדברים דלקמן, כמו גם הלימוד שתואר לעיל, מהווים יישום ופיתוח של דבריו.

בהקדמה קצרה זו אבקש לתאר בקווים כלליים חלק מההנחות הפרשניות והמחקריות שמאפשרות את המתודה הזו וחלק קטן מהכלים בהם ניתן להשתמש כחלק מהניתוח הספרותי של פרק המשנה.

ההנחה המחקרית הראשונה והבסיסית שעליה בנויה המתודה היא שהמשנה היא טקסט ערוך. התורה שבעל פה עברה במסורת בעם ישראל, בתקופת התנאים פותחו מסורות אלה והפכו להלכות מנוסחות שעברו מרב לתלמיד, הלכות אלה היו 'מפוזרות' ללא סדר וללא ניסוח אחיד. באיזשהו שלב החלו התנאים לקבץ את ההלכות האלה לפי נושאים ולפי ניסוחים מסויימים. לכל תנא היה את קובץ ההלכות שלו ואת הסדר והנוסח שלו. בסביבות שנת 200 לספירה קם רבי יהודה הנשיא, קיבץ את כל נוסחי המשניות שהיו בתקופתו וערך את הקובץ המונה לפנינו המוכר כ'ששה סדרי משנה'.

רבי לא כתב את המשנה אלא ערך אותה. המשניות המרכיבות את המשנה שלפנינו הן אותן הלכות מפוזרות שנשנו במהלך הדורות, מתקופת 'שיירי כנסת הגדולה' ועד לדורו של רבי. ההנחה שהמשנה היא טקסט ערוך מאפשרת לנו לעקוב אחרי ידו המכוונת של העורך ולנסות להבין מה הם הערכים והרעיונות שהובילו אותו לעריכת הטקסט כפי שערך.¹

ההנחה הבאה היא הנחה פרשנית שנובעת מההנחה המחקרית הקודמת, לפי הנחה זו ניתן להתייחס אל המשנה כאל טקסט ספרותי ולהפעיל עליו את הכלים הידועים ממחקר הספרות. המתודה שאנו רוצים לתאר משתמשת במסקנות המחקר המפרק והמרבד ומתוך מודעות לרובדים השונים ולדובריים השונים של הטקסט מנסה לברר דווקא את דעתו של העורך הסופי שאליו היא מתייחסת כאל "המחבר" שאת דעתו יש לברר.²

1. יש שחולקים על ההנחה שהייתה עריכה לפני רבי. השאלה האם רבי עצמו הוא עורך המשנה, האם הוא הראשון שעשה זאת או שכבר היו עריכות קודמות לעריכתו היא שאלה שנחלקו בה ראשונים וחוקרים, את סיכום השיטות ניתן לראות ביחידה העוסקת במשנה של קורס מבוא לתושב"ע של האוניברסיטה הפתוחה. בדברי הצגתי את הדעה שנראית לי כשיטה הנכונה מבחינה מחקרית אבל חשוב לציין ששאלה זו לא רלוונטית לעניינינו כיון שהטענה החשובה לביסוס המתודה היא שבסופו של דבר היה עורך לטקסט שלפנינו, ועל טענה זו אין חולק.

2. להרחבה על הנושא ניתן לעיין במאמרו של אברהם וולפיש, שיקולים ספרותיים בעריכת המשנה ומשמעויותיהם, **נטועים** - ביטאון לענייני המשנה, גיליון א', תשנ"ד, עמ' 33 והלאה. כמו כן, מומלץ לעיין בדוקטורט של אברהם וולפיש, 'שיטת העריכה הספרותית במשנה, ע"פ מסכת ראש השנה', האוניברסיטה העברית, תשס"א.

כעת נפנה לכלים בהם אנו משתמשים בבואנו לנתח פרק משנה. הכלי הראשון והבסיסי ביותר הוא חלוקת הפרק לקבציו המקוריים. חלוקה זו נעשית על פי צורה ותוכן. מבחינת הצורה אפשר לחפש מסגרת, מילים מנחות שמופיעות במשניות מסוימות אך לא במשניות אחרות, מושגים הלכתיים שמשתנים (כשר\פסול מול מותר\אסור לדוגמה) וכן כל כלי צורני שמאפשר לנו לראות במספר משניות קובץ אחד. לפעמים גם מבחינה תוכנית נוכל להפריד בין קובץ אחד למשנהו. אך כאן יש להיזהר כיון שפעמים רבות קבצים שונים בפרק אחד מדברים על אותו נושא ולכן הם קובצו לפרק אחד. אחד הכלים התוכניים המרכזיים שבהם ניתן להשתמש הוא לראות מהם התנאים הדוברים במשניות, בדרך כלל בקובץ אחד ידברו רק תנאים מדור אחד או משני דורות צמודים. אם במשנה אחת מופיע תנא מהדור הראשון ולאחריו תנא מהדור הרביעי נוכל לומר שכל משנה שייכת לקובץ מקורי ונפרד אחר. לאחר ש'פירקנו' את הפרק לקבציו המקוריים ננסה לראות מהי הדרך שבה ערך רבי את הקבצים, מה הקשר בין הקבצים, מה המהלך הלוגי ביניהם (בשיעור אנו מכנים זאת 'הטופוגרפיה' של הפרק).

הכלים הספרותיים איתם נוכל לעבוד הם רבים ומגוונים, כל פעם שהטקסט "קורא לנו מתוכו" נוכל להתייחס לתופעה כאל תופעה ספרותית. כך מגדירים שניים מחוקרי הספרות מהי תופעה ספרותית - "בשפה ספרותית הסימן עצמו, הסמל הקולי של המילה, מודגש. כל מיני טכניקות הוזמנו להסב לו תשומת לב..." (R.Wellek & A.Warren, Theory of Literature, 22-23). מצוטט מתוך עבודת הדוקטורט של הרב אברהם וולפיש), כל מקום שלסימן – המילה, הצורה, הסדר וכדו' יש הדגשה מיוחדת נוכל להתייחס אליה כאל תופעה ספרותית. כמו בספרות בכל מקום בו יש כלי כזה שמתוכו נוכל לדלות את התפיסות הרעיוניות שעומדות מאחוריו ננסה לעשות זאת.

כמו בספרות אין כאן טענה שבכל מקום שבו נגלה 'תופעה ספרותית' שממנה אנחנו מסיקים מסקנות על דעת המחבר, המחבר התכוון לדבר במודע. כל התופעות הספרותיות בטקסט ספרותי נחשבות כמכוונות בין אם הכוונה היא כוונה מודעת או כוונה בלתי מודעת. כשם שכך הדבר בעולם הספרות נכון הדבר גם בניתוח המשנה. אמנם לא בכל מקום רבי תכנן במודע להשתמש דווקא במילה הזאת ודווקא בסדר הזה אך מתוך עריכתו נוכל להגיע לכוונותיו הנסתרות.

נביא כמה דוגמאות לכלים ספרותיים –

- מסגרת - על ידי תיחום הפרק וההתייחסות לנושא מסויים דווקא בהתחלה ובסוף נוכל להבין מהי ה"מסגרת" הרעיונית של הפרק (לכל קובץ בפני עצמו – מסכת, פרק, קובץ וכו'). דוגמא מובהקת לכך ניתן לראות בפרק בשלישי של מסכת סוכה. הפרק מתחיל ומסתיים בנענוע, מתוך כך נוכל להבין מהמשנה שמרכז הפרק הוא הנענועים.
- מבנה ספרותי – כל מבנה ספרותי מוכר - הקבלות, פתיחה כעין סיום, סיומים דומים לקבצים שונים, פתיחות דומות לקבצים, תקבולת כיאסטית.³
- משנה יוצאת דופן כמפתח להבנה – אם באמצע פרק הלכתי מופיעה לפתע משנה אגדתית או משנה שמצטטת פסוקים צריך לבחון מה מקומה. דוגמא לכך ניתן לראות במסכת ראש השנה פרק שלישי.
- שימת לב למילות מפתח – עמידה על מילות מפתח בפרק, על יחסים שבין מילות מפתח של קבצים שונים וההקשרים ביניהם, מילים מרכזיות או מילים שחוזרות על עצמן וכו'. מתוך העמידה על מילים אלו נוכל להבין את הרעיון המרכזי של הפרק.

אלה רק חלק מהכלים בהם אנו משתמשים כדי להבין את המפרק. כמוכן שרשימה זו אינה רשימה סגורה, אין פרק שבו משתמשים בכל הכלים וישנם עוד כלים רבים נוספים. כיון שהמתודה עדיין ב'חיתוליה', כל לומד שרואה כלי ספרותי חדש, בכל מקום שבו "הסימן עצמו מודגש", מוזמן להשתמש בו ולהוסיף אותו לארגו הכלים של עולם לימוד המשנה.

3. ראה: ראש השנה, פרק שלישי, ב-1.

מעבר לכלים הספרותיים הפנימיים ניתן להשתמש גם בכלים השוואתיים. השוואה בין טקסט המשנה לבין טקסטים תנאיים מקבילים כגון התוספתא והמדרשים הרלוונטיים יכולה ללמד אותנו, על ידי עמידה על השווה והשונה, על הפרק שלנו.

על ידי הקריאה הספרותית של הפרק אנו מבקשים לרדת לרבדים הנסתרים שלו, הניתוח הספרותי מאפשר לנו לשים לב למה שנמצא מעבר למילים עצמן, למה שחבוי בבחירת המילים, באסוציאציות הלשוניות, בקישורים שהעורך יוצר בין נושאים שונים. כל הדברים הללו גם יחד מצביעים על תוכן פנימי אותו ביקשו התנאים להעביר לנו עם הלכות המשנה. אותו תוכן הוא נשמתה של המשנה, במבט ראשוני לא ניתן לראות אותו אך הוא זה שמחייב אותה והופך אותה מקובץ הלכות אליהן יש לציית לעולם ערכי ומוסרי שלם. את הנשמה לא ניתן לראות ולא ניתן לגעת בה באופן ישיר לכן חייבים את ה'גוף', את הניתוח הספרותי והפילולוגי הדייקני, כדי להגיע לנשמה. אחד הדברים שצריך להיזהר בהם כשלומדים הוא לא להמציא רעיונות שתלושים מהטקסט ו'לדרוש' אותם על גבי המשנה, הבקשה היא להגיע לחיבור בין גוף לנשמה בו הנשמה תיכנס לכלים של הגוף ותתעצב על ידיהם.

מתודה זו אינה רק מתודה חדשה ללימוד המשנה אלא חלק ממהלך גדול של חזרה לתורת ארץ ישראל כחלק מתהליך הגאולה. כמו שאמרנו בלימוד זה אנחנו מבקשים לחבר בין גוף לנשמה, בין הלכות המשנה לבין הרעיונות הגדולים שעומדים מאחוריהן, בין הלכה לאגדה, בין פרטים לכללים. בדרך זו אנחנו מבקשים להאיר את עולם ההלכה ולהחיות אותו על ידי הבנת הרעיונות שעומדים מאחוריו, על ידי ההגעה לנשמה.

המתודה היא עדיין מתודה צעירה, בדברים אלה אין לקבוע את גבולותיה ולתאר את כולה, אלא רק לתת קווי מתאר ראשוניים שעל פיהם כל אחד יוכל לגשת למשנה להשתמש במתודה ולפתח אותה בדרכו. אני מקווה שהמאמר הקצר הזה יפתח בפני לומדי בית המדרש את עולם הלימוד החדש, יראה את היופי שלו ועל ידי זה יתרבו הלומדים ותפתח השיטה ונוכל ביחד להגדיל תורה ולהאדירה.

**“חשיבותא דגופא נשמתא, כהאי גוונא אורייתא אית לה גופא ואינון פקודי אורייתא דאקרון גופי תורה
[...] חכימין עבדי דמלכא עלאה אינון דקיימו בטורא דסיני לא מסתכלי אלא בנשמתא דאיהי עקרא
דכלא אורייתא ממש”**

זהר בהעלותך